

8. ZSIDÓ ETNIKAI-FELEKEZETI INTÉZMÉNYRENDSZER 1918 ÉS 1941 KÖZÖTT

Az előző időszakban még csak körvonalazódott hitközségbeli elkülönülés a két világháború közötti években konkrét formákat öltött. Pontosabban: az előző időszakra vonatkozó források kis száma miatt ezt mindaddig nem tudtuk kellőképpen adatolni. 1918 után, feltehetően az ortodoxok már említett létszámbeli gyarapodása tovább erősítette az ortodox hitközséget, egyes tagjainak (például néhány textil-nagykereskedőnek) anyagi megerősödése pedig lehetővé tette, hogy különválása – amely korábban már demonstratív megtörtént – ne maradjon szerény, visszafogott keretek között, hanem egyes intézményei (elsősorban imaháza) reprezentatívabb külsőt kapjanak.

Ki kell emelnünk, hogy a két hitközség nemcsak intézményrendszerében különült el egymástól, hanem szervezési szempontból is: külön választott elöljárósága, illetve fizetett alkalmazottai voltak, sőt ha mód nyílt rá, külön felekezeti egyesületeket is tartottak fenn. Ezt a szempontot szem előtt tartva a következőkben külön tárgyaljuk majd a két közösség etnikai-felekezeti intézményrendszerét, továbbra is odafigyelve azonban a zsidó közösség egészén belüli kapcsolatrendszerre, kölcsönhatásokra.

8.1. Az autonóm ortodox hitközség

A két háború közötti időszakban e hitközség egyértelműen a mérsékeltbb ortodox családokból szerveződik; hozzájuk csatlakozik a neológ zsidóság is. Sajnos nem ismerjük a két hitközség szakításának hátterét, így nem tudjuk, hogy a kisebb létszám ellenére hogyan tudták mégis megtartani az impozáns méretű, reprezentatív külsejű nagy zsinagógát. A másik hitközségben eluralkodó *hászid* befolyás is közrejátszhatott ebben, amely mindinkább az ultraortodox nézetek felé hajlott, s így mindenképpen egy új imaház építését tűzte ki célul.

Az autonóm ortodox hitközségnek tehát csak a már meglévő épületegyüttes fenntartásáról kellett gondoskodnia. A továbbiakban a zsinagógai komplexum csupán egy épülettel bővült, a cionizmust tárgyaló fejezetben már említett kultúrpalotával. Ennek jelentősége azonban óriási, hiszen a közösségi élethez kötődő műsoros és egyéb rendezvényeket itt lehetett most már folyamatosan és zavartalanul megtartani, s nem csak a különféle vendéglőkben. Nem bukkantunk annak nyomára, hogy a szefárd ortodox közösség használta-e az épületet valamilyen célra; úgy tűnik, hogy nem.

Az impériumváltást követően a legkorábbi részletes adataink a hitközség szerveződéséről 1925-ből valók. December 6-án megválasztották a 36 tagú képviselő testületet, 10-én pedig az elöljáróságot is. Elnök Gráf Ármin lett, alelnök Vig Károly, *gábbáj* Schlesinger W. Soma és Deutsch Ignác, *Talmud Tóra* gondnok Liebermann József. Iskolaszéki elnöknek Hacker Kálmánt választották meg.¹ (Korábbi választások részletes adatai nem ismeretesek,

¹ *Egyetértés*, 1925. december 13.

csupán az, hogy e választást megelőzően az elnök dr. Glücksthal Andor, alelnök pedig Bergel Leó volt.)²

Az 1928-as tisztújítással kapcsolatban (december 2.) megtudjuk, hogy minden hitközségi tag szavazó, s a nőknek is aktív választójoguk volt, ha adójukat október 30-ig befizették. A választók névjegyzéke alapján ebben az évben 149 tagnak volt szavazati joga. A választás alkalmával két párt vetélkedett; az egyiknek a vezéregyéniségei Gráf Ármin, Vig Károly, Fischer Ármin és Ormos Andor, míg a másiké Aftergut Hermann, Holló Dénes, Weisz Dezső és Bienenfeld Hermann voltak. Ezúttal Gráfék kerültek ki győztesen, közülük választották meg tehát az előljárókat is. Elnök újból Gráf Ármin lett, alelnök pedig Vig Károly.³

1930-tól új zsidó felekezeti törvény lépett életbe.⁴ A törvény többek között tartalmazta a zsidó vonatkozású munkaszüneti napokat (hivatalnokok, katonák és diákok számára), új alapszabályok meghozatalára kötelezte a hitközségeket, melyeket az igazságügyi miniszter hagy jóvá stb. Ugyanakkor két országos zsidó hitközségi szerveződés működését látta elő; az egyik a Zsidó Hitközségek Szövetsége („Savez Jevrejskih veroispovednih opština”), a másik pedig az Ortodox Zsidó Hitközségek Egyesülete („Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština”). Az előbbibe a neológ, illetve a kevésbé vallásosan hagyománytisztelő hitközségek tömörültek, az utóbbiba pedig – mint ahogyan a neve is mondja – az ortodoxok.⁵

A törvény megjelenésekor az autonóm ortodox hitközségben felvetődött a kérdés, melyik szerveződés tagja legyen, s egy ideig nem is tudtak erről határozni, csupán abban egyeztek meg, hogy a hitközség megtartja az ortodox nevet és jelleget, a kérdés végleges eldöntését pedig a belgrádi központra bízták. Utóbb mégis a „Savez”-ban maradtak, ahol addig is voltak.⁶ Egyidejűleg hozzáláttak az új alapszabályok kidolgozásához is, ezek tartalmának részleteit azonban nem ismerjük.⁷ Annyit tudunk, hogy 1931-ben a hitközségi választások már a miniszter által jóváhagyott új alapszabályok szerint bonyolódott le. Ennek értelmében az addigi 36 képviselő száma 42-re emelkedett.⁸ A rendes tagok mellett póttagokat is választottak a hitközségi képviselő testületbe, mégpedig 12-t. A szavazás titkos volt; a szavazók a listákat zárt borítékba helyezték, amit a választási elnök a lepecsételt urnába tett.⁹ A nőknek is volt aktív szavazati joguk. Ez alkalommal a 171 szavazásra jogosult közül 144 szavazott, ami viszonylag szép részvételi aránynak mondható. Tudjuk azt is, hogy most is két párt vett részt a küzdelmekben: a hivatalos és az ellenzéki, az ún. ortodox. A választások az utóbbinak a győzelmével fejeződtek be, minthogy az övék 79, míg a hivatalos párt listája 65 szavazatot kapott. Voltak, akiket mindkét listára felvettek. Az ellenzéki listára felvett valamennyi jelöltet – Brichta Nándor kivételével –, természetsszerűleg képviselőnek

2 *Jevrejski almanah* 1925–26. Vršac, s. a.

3 *Sentai Friss Ujság*, 1928. december 8.

4 *Lásd Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd, 1930.

5 Uo. 3–4. és 15–16. p.

6 Vö. Knežević, 285. p.

7 *Sentai Friss Ujság*, 1930. február 14.

8 *Sentai Friss Ujság*, 1931. március 4.

9 *Sentai Friss Ujság*, 1931. május 6.

választották míg Vig Károlyt, noha nem jelölték az ellenzéki listán, mégis beválasztották a képviselő testületbe.¹⁰

A többnyire ellenzékbe kényszerülő konzervatív áramlat győzelme nem volt zavartalan. A neológok berzenkedése már az előljárási megválasztásakor drasztikus módon tört fel színre. Nem tudjuk, pontosan milyen körülmények között történt; a hírlapi tudósítás szűkszavúan csak „botrányos”-nak minősítette a tisztújítást, s annyit közölt még, hogy majdnem tettelességre került sor, és hogy emiatt a tisztújító közgyűlést május 11-ről 18-ra halasztották; ekkor végül is megejtették, s elnöknek dr. Glücksthal Andort, alelnöknek pedig Bergel Leót választották.¹¹

1933-ra, úgy látszik, lecsitultak a kedélyek, mivel az újonnan választott képviselő testületben mindkét pártból szerepelnek jelöltek. Elnök ismét Gráf Ármin lett, alelnök pedig Vig Károly.¹² 1935-ben mindkettőt újraválasztották, ezúttal azonban ismét két lista szerepelt, s újból csak a hivatalos győzött.¹³

A tagságra vonatkozóan a húszas évekből ellentmondó adataink vannak, amit a következőkben próbálunk meg feloldani, vélhetően elfogadható módon. Ebből az időszakból ugyanis az tűnik ki, hogy az autonóm ortodox hitközségnek jóval több tagja volt, mint a *szefárd* rítusúnak. Ezt persze írhatjuk a nyomdahibának a rovására is, valószínűbb azonban, hogy a nyilvántartások az 1928-ban bekövetkezett végleges szakadást tükrözik; ekkor az autonóm ortodox hitközségből számos család átléphetett a *szefárd*ba, s innen az utóbbinak a gyarapodása s az előbbinek a drasztikus fogyása.

Év	Autonóm ortodox hitközség		Szefárd ortodox hitközség		Lélekszám (összesen)
	Tagok száma	Lélekszám	Tagok száma	Lélekszám	
1925	250	974	150	400	1374
1926	250	974	150	400	1374
1927	250	974	150	400	1374
1928	250	974	150	400	1374
1929	250	974	150	400	1374
1935	–	630	–	997	1627
1937	–	630	–	850	1480
1940	–	595	–	850	1445
1944	146	504	97	880	1384

V. táblázat: A zentai zsidóság létszámának alakulása a két világháború közötti időszakban hitközségek szerint

Megjegyzés: A táblázatban közölt adatok forrásaiban bizonyos ellentmondások mutatkoznak, így azt fel kellett oldanunk. Egyes helyeken például nem volt teljesen világos, hogy a hitközség lélekszámára

10 Uo.

11 *Szentai Friss Ujság*, 1931. május 20.

12 *Szentai Friss Ujság*, 1933. szeptember 20., november 1. és november 8.

13 *Szentai Friss Ujság*, 1935. október 11., október 27., november 6. és november 13.

vagy az adózó tagságra vonatkoznak-e. Összehasonlítva azonban őket egymással, úgy véljük, e pontatlanságokat, illetve ellentmondásokat sikerült kiküszöbölni. Ugyancsak gondot okozott, hogy a forrásként szereplő kalendáriumokat a zsinagógai évekre adták ki, ezért a polgári évekre való átszámítás eleve két évre vonatkozik; mi minden ilyen esetben az elsőnek feltüntetett évet vettük alapul. 1935-re egyébként szerepel egy olyan adat is, mely szerint a hitközség lélekszámának nemek szerinti összetételét tekintve 290 férfit és 340 nőt tartottak nyilván.

Forrás:

Jevrejski almanah. Vršac, s. a.

1925–26.

1926–27.

1927–28.

1928–29.

1929–30.

Jevrejski narodni kalendar 5696 (1935–36). Beograd – Zagreb, s. a.

Jevrejski narodni kalendar 5698 (1937–38). Sarajevo – Beograd, s. a.

Jevrejski kalendar 5700 (1939–40). Sarajevo – Beograd, s. a.

Spomenica 1919–1969. Beograd, 1969.

Komoróczy Géza (szerk.): *Magyarországi hitközségek. 1944. április. I. Adattár. B.* Budapest, 1994. 766–768. p.

Az autonóm ortodox hitközség gazdálkodásáról kevés adatunk van. Tudjuk, hogy a költségvetési terv az 1934-es évre a kiadásokat 280 000 dinár összegben tervezte; ebből 50 000 dinárt különféle jövedelmekből, hitközségi (kultusz-) adóból pedig 230–270 000 dinárt szándékoztak fedezni.¹⁴

A város lehetőségei szerint igyekezett segítséget nyújtani a hitközségeknek; 1934-ben például magára vállalta, hogy a rabbi, a kántor és a „harangozó” (*gábbáj*) fizetésére, valamint hitközségi segély fejében 10 000 dinárt fizet ki havi részletekben az autonóm ortodox hitközségnek. Figyelembe vette azonban a másik (*szefárd* ortodox) hitközség meglétét és szükségleteit is, és az utóbbinak hasonló címen 6000 dinárt hagyott jóvá.¹⁵

Tudjuk még, hogy a nyugdíjasoknak külön egyesületük volt a hitközség kebelében. A tagok számára bizonyos kedvezmények léteztek: jutányos áron vásárolhattak például fűszert Fischer Márkusnál, s az egyesület orvosa, dr. Glücksthal Adolf, nyugalmazott városi orvos mérsekelt áron gyógykezelte a tagságot.¹⁶

Miután meghiúsult az a kísérlet, hogy Zentán külön zsidó kórházat állítsanak fel, a zentai autonóm ortodox hitközség minden erejével azon volt, hogy részt vállaljon a szabadkai Singer Bernát Zsidó Szeretetház Egyesület kórházának működtetésében, bár az alapítók között nem szerepelt.¹⁷ Dr. Méri Sándor érdeme, hogy a hitközség annak idején 80 000 koronával járult hozzá a kórház felszereléséhez.¹⁸ A jelentősebb donátorok között említik Pillischer Ferenc földbirtokost (100 000 korona).¹⁹ Mivel a kórház közös ügynek számított, és finanszírozása is

14 *Szentai Friss Ujság*, 1933. november 6.

15 *Szentai Friss Ujság*, 1934. április 8.

16 *Szentai Ujság*, 1922. június 22.

17 A „Dr. Singer Bernát” zsidó szeretetház-egyesület kórháza Suboticán. Subotica, s. a. 15–16. p.

18 Uo. 15. p.

19 Uo. 10. p.

ennek jegyében történt, a vidéki hitközségekben külön bizottságokat működtettek. Zentán az első világháború után ennek tagjai voltak Schweiger Hermann főrabbi (bizottsági elnök), dr. Glücksthal Andor hitközségi elnök, dr. Méri Sándor, a *Hevrá kádísá* elnöke, Löbl Nándorné nőegyleti elnök, Vig Károly, a cionista egyesület elnöke, Vajda Veronka leányegyleti elnök, valamint Löbl Nándor és Fischer Ármin.²⁰

Hitközségi alkalmazottak. – Már az előző időszakban láthattuk, hogy a hitközség a rabbinak mint a legfontosabb hitközségi alkalmazott személyének a megválasztásakor különleges gonddal járt el, hiszen a rabbi sajátos módon tükrözte egy-egy közösség tekintélyét, befolyását; ezért a rabbiválasztás olykor évekig elhúzódhatott.

Schweiger Hermann főrabbi működésére vonatkozóan nem találunk elmarasztaló megjegyzéseket; sőt vele még a nem zsidó kormányzat is meg lehetett elégedve, hiszen 1928 elején Szent Száva-kereszttel tüntették ki.²¹ Maga a hitközség ebben az évben külön ünnepséget rendezett a főrabbi 25 éves zentai működésének alkalmából.²² Nagy tekintélynek örvendett a szélesebb zsidó közösségben is, hiszen élete utolsó éveiben az országos rabbiegyesület ügyvezető alelnöke volt. Zentán szintén sokan tisztelték, hiszen választott és kinevezett városi képviselő volt egy olyan időszakban, amikor a képviselő-testületben alig voltak magyarok vagy zsidók. 1929-ben bekövetkezett halála alkalmából megjelent hírlapi cikkek meleg hangnemben emlékeztek meg róla, s ez a nem zsidó közvéleményt is bizonyos mértékben reprezentálta. Megtudjuk, hogy rövid, súlyos betegsége alatt mindkét hitközség könyörgő istentiszteletet tartott, s felekezeti különbség nélkül tódultak házához a hogyléte iránt érdeklődők. Halálhírére a polgármester rendkívüli tanácsülést hívott össze, s a városházára fekete lobogót tűztek ki. A gyászszertartást Isak Alkalay belgrádi főrabbi végezte; a temetés ideje alatt a zentai zsidók üzletei zárva tartottak, s a más felekezeti kereskedők többsége is csatlakozott a gyász ezen formájához.²³

A következő egy évből nincs hírünk arról, kik jöhettek számításba a főrabbi posztján. Tudjuk, hogy 1930. október 31-én Fischer S. Gyula érkezett Zentára, hogy megtartsa próbaszónoklatát egy szombati istentisztelet keretében, mégpedig mint főrabbi-jelölt. A városba a dévai ortodox hitközség főrabbijaként érkezett, ahol ilyen minőségben már 1924 óta működött, azelőtt pedig (1921 és 1923 között) a chicagói *Ahavas Achim* hitközség rabbija volt. Nem tudni, melyik félen múltott, hogy a tisztas múlttal és pályafutással bíró rabbi mégsem lett a zentai autonóm ortodox hitközség új főrabija.²⁴ Azt sem tudjuk, hogy ezt követően jártak-e (és ha igen, kik) Zentán más, próbaszónoklatot tartó jelöltek. Figyelemre méltó, hogy mindennek ellenére éppen eme interregnum idején Zentán tartották meg a rabbik országos gyűlését.²⁵ Ugyancsak érdekes, hogy végül 1932 végén egy fiatal, huszonnégy éves, újdonsült rabbira, Ehrenfeld Sándorra esett a választás. A nagymihályi fiatalember az év nyarán szerzett oklevelet a berlini rabbiszemináriumban. Előtte a würzburgi egyetemen bölcsészdokto-

20 Uo. 12. p.

21 *Sentai Friss Ujság*, 1928. január 6.

22 *Sentai Friss Ujság*, 1928. május 30.

23 *Sentai Friss Ujság*, 1929. november 8.

24 *Sentai Friss Ujság*, 1930. november 2. Lásd még Ujvári, 281. p.

25 *Sentai Friss Ujság*, 1932. június 24.

rátust nyert. Az anyakönyvvezető (fő-)rabbi posztjára történt megválasztásakor valószínűleg közrejátszhatott az is, hogy egyaránt jól beszélt magyarul és németül.²⁶ Tény viszont, hogy a hitközség közgyűlése csak 1934 nyarán véglegesítette őt állásában.²⁷ Ilyen minőségben éri majd meg 1944-et, s osztozik a zentai zsidóság többségének tragikus sorsában.

A rabbi mellett meg kell említenünk a *házán* nevét is; a két világháború közötti időszakban ezen a tisztségen Mózes Noé működik főkéntként. Mellette még Fein Salamon neve tűnik fel.²⁸

Felekezeti intézmények. – Korábban – a hagyományápolással kapcsolatban – már érintettük a témát; most csupán néhány konkrét adattal egészítenénk ki. Itt elsősorban az adatközlők olykor csalóka, egymásnak (és önmaguknak) ellentmondó visszaemlékezését kell segítségül hívnunk; egyéb források híján, sajnos, nem tudjuk ellenőrizni pontosságukat.

A metsző személyét illetően például tapasztalhatók ellentmondások, úgy véljük azonban, nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy az autonóm ortodox hitközségnek nem volt külön erre a célra fizetett embere, hanem a kántorok látták el ezt a feladatot. Kóser mészárszéket Günz Márton tartott a nagy zsinagóga mellett.²⁹

Bár a két világháború közötti években Jugoszláviában is kapható volt már üzemileg előállított *macesz*, aki azonban kicsit is komolyabban vette zsidóságát, helybeli sütődékből rendelt, az ortodox családok pedig nemritkán maguk állították elő. Az alsóvárosi (Jézus Szíve-) templom közelében volt az egyik sütőde, ahol *amacesz* előállítására üzemi szinten (és mennyiségben) történt.³⁰ Mintegy negyven munkással dolgoztak ott fehér munkaruhába, megfelelő cipőbe öltözve. A munka három műszakban folyt, több kemencével. Maga a tulajdonos is dolgozott; ő rendezte a gyúróhengereket, és felügyelt a tisztaságra. A készterméket félkilós csomagolásban, üzletekben is árulták.³¹ A másik *macesz*sütőde a nagy zsinagóga közelében működött, részleteket azonban nem tudunk róla.³²

Felekezeti oktatás. – Az első világháborút követően a hitközségi iskolát államosították; a hitközség (legalábbis a források erre utalnak) formálisan magát az iskolaépületet is elvesztette. 1934-ben ugyanis kérte vissza a felekezeti iskola épületét a leltárba vett berendezéssel együtt, azonkívül a lakbért is 1920-ig visszamenőleg. A városi tanács ígéretet tett, hogy a kérdést még a nyár folyamán rendezzi.³³ Úgy tűnik, 1928-ig még a használatát sem rendezték egyértelműen, hiszen ebben az évben arról kapunk hírt, hogy „Grol miniszter rendeletileg intézkedett, hogy az összes zsidó elemista tanuló a régi zsidóiskolában tanuljon. A tanulókat

26 *Sentai Ujság*, 1932. december 14. Lásd még ZTL Zenta megyei város (1941–1944). F: 108. Ehrenfeld Sándor állampolgársági bizonyítvány kiadása iránti kérelme, valamint a csatolt iratok (1942–1943).

27 *Szentai Friss Ujság*, 1934. július 6.

28 *Sentai Friss Ujság*, 1931. október 4. Lásd még a *Jevrejski almanah* (1925–26, 1926–27, 1927–28, 1928–29, 1929–30) adatait. Egyes adatközlők (Karniel Irén, Adler Gizella) úgy emlékeztek vissza, hogy a két kántor látta el a metsző feladatát is.

29 Münz Lajos közlése.

30 Grósz Jenti állítása szerint ez volt a Fischer-féle sütőde.

31 Érdekes módon a legtöbb adatot nem zsidó adatközlő (Nagy Horti József) tudta szolgáltatni.

32 A mai Táncsics Mihály utcában. (William Lea közlése). Adler Gizella szerint Stein péknél lehetett *maceszt* vásárolni; talán ő tartotta a másik sütődét.

33 *Szentai Friss Ujság*, 1934. június 10.

88. Lőwinger Ibolya tanítványaival, 1930 körül

89. Egy másik osztály, 1930-as évek

Rosenberg Emil, Pollák Miksa és Lőwinger Ibolya tanítja. A gyermekek szombaton és ünnepeken nem mennek iskolába. A zsidóiskola felállítására Kerepessy Vince országgyűlési képviselő, Uvalics Vladimir tanfelügyelő és Gráf Ármin hitközségi elnök érdeme”.³⁴ Az iskolának egyébként hivatalosan a Carica Milica nevet adják.³⁵ Ugyanebben az évben – szintén miniszteri rendeletre – megszüntetik a kisebbségi tanulókat sújtó névelmezés gyakorlatát, ám a zsidóság „nem veheti igénybe a többi kisebbséget megillető jogot”.³⁶

Az iskoláról sajnos nincsenek részletes adataink. Tudjuk, hogy vegyes (fiú-leány) tagozatok működtek. A hitközségi nyilvántartás szerint 1925-ben 10 fiú és 11 leány járt a népiskolába, a gimnáziumi tanulók között pedig 92-t vezettek zsidóként.³⁷

Az általános és középiskolai hitoktatás mellett az autonóm ortodox hitközség *Talmud Tóra* iskolát is tartott. Erről első konkrét adatunk 1925-ből való, amikor az intézménynek 41 növendéke volt.³⁸ 1935-ben külön *Talmud Tóra* Egyesület alakult meg; elnöke Ehrenfeld Sándor volt, ügyvezető elnöke dr. Méri Sándor, alelnöke dr. Glücksthal Géza voltak. A kuratórium tagjai között jobbra a már általunk ismert személyek nevei szerepeltek, mint például Deutsch Vilmos, Frank József, Gráf Ármin, Schlesinger W. Soma, Vig Károly, Vig Lajos. Bár működésének részleteiről nem tudunk, feltételezzük, hogy a talmudiskola anyagi és erkölcsi hátterét volt hivatott biztosítani.³⁹ A háború kitörésekor 52 tagja volt.⁴⁰

Egyesületek. – A már említett, kimondottan újnak számító *Talmud Tóra* Egyesület mellett néhány korábban megalakult egylet is tovább működött. Ismét csak elsőként emelnénk ki a *Hevrá kádísát* annak ellenére, hogy tevékenységéről a korábbi időszakról eltérően jóval kevesebb adat áll rendelkezésünkre.

Az 1931-ben megtartott tisztújításon elnöknek dr. Méri Sándort, alelnöknek Deutsch Vilmos földbirtokost, *gábbáj*nak Aftergut Hermannt és König Sámuelét választották meg. Az egylet tevékeny tagjai közé tartozott még a hitközségi ügyekben egyébként is igen aktív Vig Károly ügyvéd és Schlesinger W. Soma kereskedő is.⁴¹ A rendkívül népszerű dr. Méri Sándor már a korábbi időszakban is (bizonyítottan 1925-től) a Szentegylet elnöke volt.⁴²

1934-ben az újabb választásokon mintegy megerősítették a régi vezetőséget tisztségében. A választmányi tagok között ott találjuk Bergel Leót, dr. Glücksthal Andort, Goldstein Jenőt, Gráf Ármint, Klein Ignácot, Klein Lipótot, Polacsek Jakabot, Pollák Leót, valamint Roser Józsefet.⁴³

34 *Szentai Friss Ujság*, 1928. október 12.

35 *Szentai Friss Ujság*, 1929. szeptember 1.

36 *Szentai Friss Ujság*, 1928. október 21. Több adatközlő (például Münz Lajos, Rajíc Vera, Willian Lea) is megerősítette, hogy az oktatás továbbra is szerb nyelven folyt.

37 *Jevrejski almanah 1925–1926*.

38 Uo.

39 *Szentai Friss Ujság*, 1933. november 15.

40 Komoróczy, 766. p.

41 *Szentai Friss Ujság*, 1931. január 30.

42 Lásd a *Jevrejski almanah* köteteit (1925–1926; 1926–27; 1927–28; 1928–29; 1929–30). Az orvos népszerűségét bizonyítja, hogy a Szabados Gábor által festett portréja a kultúrpalota dísztermének falára került. (Knežević, 88. p.)

43 *Szentai Friss Ujság*, 1934. január 21.

Az egyesület 1923 és 1934 között mintegy 630 000 dinárt költött szegények megsegítésére, temetésre és a temetői rendben tartására. Az utóbbi mérete folytán is megkövetelte a gondoskodást, hiszen 1935 körül már 1519 halott nyugodott itt.⁴⁴

Az egyesület bevételeinek forrásai az 1918 előtti korszakéhoz hasonlóak. A rendes bevételek mellett sokat segítettek a rendkívüli adományok. 1930-ban például az akkor elhunyt Braun Katica 50 000 dinárt hagyott végrendeletileg a *Hevrá kádísára*.⁴⁵ Egyes rendezvények bevételei vagy az itt lebonyolított adakozások szintén lendíthettek az egyesület működésén. 1932-ben a szokásos évi banketten (február 14-én) a jelenlevők mintegy 4000 dinárt adakoztak a szegények támogatására, ellátására, gyógykezelésére. Ugyanitt elhatározták, hogy a szegény betegeknek ingyenes gyógykezelést és gyógyszerbiztosítanak.⁴⁶

Végül pedig tudjuk még azt is, hogy a Szentegyesületnek ingatlanjai is voltak. A második világháború kitörésekor vagyonát 14 hold szántó, temetőház és egyéb épületek képezték. Taglétszáma ekkor 85 fő volt.⁴⁷

Feltételezhetjük, hogy a *Hevrá kádísá* ebben az időszakban teljesen átvette a *Bikkúr hólim* tevékenységi körét, nincsenek ugyanis adataink az utóbbi folytatólagos működéséről.⁴⁸

A már többször is megemlített Izraelita Nőegyesület említésénél legutoljára; természetesen nem a kisebb jelentősége miatt. Szerepét annál is inkább hangsúlyoznánk, mivel a gazdasági válság előretörése miatt egyre többen szorultak segélyezésre.

A háború utáni első jelentősebb közgyűlést 1919. január 19-én tartotta az egyesület. Az előző évről készült jelentésből megtudjuk, hogy a tagok száma ekkor 158 volt. Az összebevétel 8471 koronára rúgott; 3500 korona estélyek rendezésének a jövedelméből, 1953 tagsági díjból, 1142 templomi és egyéb ajándékokból, 1891 koszorúmegváltásból, 90, illetve 194 korona pedig gyűjtőíves és perselyes gyűjtésből jött össze. A takarékpénztári vagyon az év elején 8278, a készpénzvagyon 1734, az alapítványi vagyon pedig 3785 korona volt. A jelentés részletesen taglalta a kiadásokra fordított pénzeket is, összesen 9534 koronát. Rendes segélyben tizennyolcan részesültek összesen 2191 korona összegben. Idegen (nem zentai) rászorulóknak 722 korona segélyt nyújtottak. Ezenkívül huszonhat személynek 3372 korona értékben tűzifát, 2542 korona értékben pedig lisztet adományoztak. Az egyesületi szolga fizetése 226 korona volt, *kádísra* 21 koronát fizettek ki, az egyéb kiadások összege pedig 371 koronát tett ki. A jelentés elfogadása után megválasztották az új vezetőséget is; elnök Löbl Nándorné lett, az alelnökök pedig Hacker Kálmánné, Glücksthal Andorné és Bergel Leóné. Megválasztották a harminchat tagú választmányt is, valamint a különféle – jótékonyági, vigalmi, beteglátogató, pénztárvizsgáló – bizottságokat.⁴⁹

A rászoruló segélyezése egyre nehezebbé vált; a rendes bevételek nem bizonyultak elegendőnek, s alkalmanként a jövedelemnövelés különféle módzataival próbálkoztak (tagdíj-emelés, rendezvények számának a növelése stb.). Az apátia nem egyszer úrrá lett a tagságon, sőt annak vezetőségén is; a tagok nem jártak a gyűlésekre, a vezetőségi tagok (leggyakrabban

44 Knežević, 88. p.

45 *Sentai Friss Ujság*, 1930. március 23.

46 *Sentai Friss Ujság*, 1932. február 17.

47 Komoróczy, 766. p.

48 Az adatközlők közül egyedül Mózes Mordecháj említette, hogy *Bikkúr hólim* is működött.

49 ZTL Zentai Izraelita Nőegyesület. Jelzet nélkül. Ülések jegyzőkönyvei. 1919. január 19.

az elnökök) pedig gyakran tettek patetikus bejelentéseket lemondásukról (amit aztán legtöbbször visszavontak).⁵⁰ 1931-ben néhányszori visszakozás után Löbl Nándorné véglegesen lemondott; helyette özv. Pollák Sándornét választották meg, aki 1938-ig töltötte be ezt a tisztséget.⁵¹ Őt Balázs Zoltánné követte, aki 1940-ig volt az egylet elnöke.⁵² Az utolsó ránk maradt jegyzőkönyv Balázs Zoltánné lemondásáról szól, de arról is, hogy igyekeznek rábeszélni a maradásra. (A lemondás oka egyébként a rabbival való összetűzés volt.)⁵³

Az impériumváltás következtében (s az éppen fújdogáló politikai szeleknek megfelelően) néhányszor megváltozott az egylet neve: 1923-tól Sentai Izraelita Nőegylet, majd 1929-től Sentai Zsidó Nőegylet, 1932 után pedig ismét Sentai Izraelita Nőegylet néven emlegetik.⁵⁴

Ugyancsak az impériumváltással kapcsolatban ismertetnénk még egy évi jelentést, hogy módot adjunk bizonyos összehasonlításokra dinárértékben is. Az 1928-ból származó, előző évre vonatkozó jelentés szerint a tagok száma ekkor 255 volt. 1927 folyamán a készpénzbevétel 26 870 dinár, a készpénzkiadás pedig 31 700 dinár. Külön kimutatás szolt a természetbeni bevételről (5 q búza, 115 kg liszt, 27 q tűzifa) és kiadásról (8 q kenyérliszt, 115 kg nullás liszt, 232 q tűzifa).⁵⁵

Az egylet rendezvényeinek megszervezése során kapcsolatot tartott fenn a Leányegylettel és az *Ivriával*, különösen a *hánukkai* és *púrimi* bálak közös rendezése alkalmával, de a nem zsidó szervezetek megkeresése elől sem zárkózott el („Omladina”, Vöröskereszt).⁵⁶ 1926-ban az egylet tagja lett az SZHSZ Királyság Nemzeti Nőszövetségének is („Narodni ženski savez Kraljevine SHS”) ezáltal is megmutatva nyitottságát.⁵⁷

8.2. Az ortodox szefárd hitközség

Habár a közvetett adatok szerint az ortodox *szefárd* hitközség intézményrendszere már 1918 előtt kiépült, csak az első világháborút követő években tudjuk ennek működését már részletesebben és meggyőzőbb, hitelesebbnek tűnő forrásokkal alátámasztani.

Az V. táblázatot elemezve láthatjuk, hogy 1929 után a *szefárd* hitközség lélekszáma látványosan megnövekedett, pontosabban megduplázódott, míg a másik hitközség lélekszáma szinte megfeleződött. Magyarázható ez persze a két hitközség tagságának eltérő magatartásával is; az autonóm ortodox hitközségben jelenlevő neológok ugyanis inkább voltak hajlamosak a kevesebb gyermek vállalására, míg az ortodoxia tekintetében is szélsőséges *szefárd* hitközség tagjai nem menekültek a bő gyermekáldástól. Az is nyilvánvaló azonban, hogy csupán ezzel nem magyarázható a fenti változás, és mivel ebben az időszakban nincs

50 Uo. (Különböző keltezésű közgyűlések és választmányi ülések.)

51 Uo. 1931. október 11. és október 18. keltezésű jegyzőkönyvek.

52 Uo. 1938. május 22.

53 Uo. 1940. május 19.

54 Uo. 1923. február 11., 1929. április 14. és 1932. augusztus 7. keltezésű jegyzőkönyvek.

55 Uo. 1928. április 22.

56 Uo. közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvek. Lásd még Pejín, Atila: Jevrejsko žensko udruženje u Sentu (1872–1941). *Rad vojvodanskih muzeja*, 1991. br. 33. 118. p.

57 Uo. 118. p.

tudomásunk nagyobb migrációs változásokról, amelyek esetleg befolyással voltak a két hitközség lélekszámára, ezért a magyarázat szinte önmagától kínálkozik: az autonóm ortodox hitközség tagságának egy része átpártolt a másikhoz.

Az 1924-ben megalakult Ortodox Zsidó Hitközségek Egyesülete egy ideig zentai székhellyel működött, ami az itteni ortodoxok mindenkori tevékenységéről, számáról, befolyásáról adhat egyfajta minősítést. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy a *szefárd* hitközség mellett az autonóm ortodox egy ideig nem tudta egyértelműen eldönteni, jellegénél fogva milyen irányzathoz is tartozik.⁵⁸

A húszas évek elejéről még nincsenek részletes adataink a szefárd hitközség működéséről. Az új imaház felépítéséig az istentiszteleteket a régiben tartották. Van egy olyan adatunk is, amely szerint az egykori Endrei-féle leánynevelő intézet imaházzá alakult. A rövid hírlapi tudósítás az imaházat Klein Dáviddal kapcsolatban említi, aki a *Tóra* előtt buzgón végezte szombat reggeli ájtatosságát, és itt érte a halál. Elhunyt a „*misze mesüne*”, mert nem búcsúszhatott el övétől.⁵⁹ Az imaház működésével kapcsolatban csak annyit jegyezhetünk meg, hogy valószínűleg egy nagyobb *hászid minján*ról lehetett szó.

A következő konkrét adatunk a hitközségi adókimutatással kapcsolatos, s mivel az egész intézményrendszer működését érinti, ezért részletesebben foglalkozunk az esettel. Többek között megtudjuk, hogy a *szefárd* hitközségben szintén két áramlat létezett ebben az időben, s az elégedetlenséget szülő adómizériákat természetesen egy ellenzéki személy szivárogtatta ki. Eszerint a decemberi választások után az adókimutató bizottság kiróta a tagságra a hitközségi adót. A felszólamlási bizottság ezt részben helybenhagyta, részben redukálta. Az akkor 110 adófizető teljes adóját 370 000 dinárban állapították meg. Az adókimutató bizottság az összeget elvetette arra a tényre hivatkozva, hogy e nehéz időkből a viszonylag kisszámú tagság képtelen felvállalni ekkora terhet. A bizottság ugyanakkor kérte az előljáróságot, hogy ehhez képest csökkentse a költségvetést. Sokallták például, hogy a metsző 4000, a rabbi pedig 5000 dinárt kap havonta. Ugyanakkor a tagokat egy csirke vágásakor 5, egy libánál pedig 10 dinárral terhelik. A rituális fürdés díja nőknél 15, 30 és 50, férfiaknál 5, gyermekek-nél pedig 3 dinár. Miután a *gabellát* leszállították 5 dinárról 3-ra, illetve 10 dinárról 6-ra, fenti szolgáltatások díjait a kultuszadóba blokk-tarifával szedték be havonta. Ez ellen mindenki tiltakozott, és követelték, hogy a vágási és fürdési díjat esetenként szedjék be. Az előljáróság nem törődött a tiltakozással, és minden a régiben maradt. A tagság kiszolgáltatott volt, hiszen a kivetett adókat végrehajtó útján is beszédhették, még hozzá nemcsak az adót, hanem a közszükségleti pauszát is, ami a tagok szerint ellenkezik a miniszter által jóváhagyott alapszabályokkal.⁶⁰

Ezt követően a hitközség elnöke, Pollák Izrael a hitközségi képviselő testülethez intézett átiratában bejelentette az előljáróság lemondását, önmagát is beleértve. Bár felvetődtek némi dilemmák akörül, hogy elfogadják-e a tisztikar lemondását, ez végül mégis bekövetkezett,

58 *Židovi na tlu Jugoslavije*, 208. p.

59 *Sentai Ujság*, 1923. május 31.

60 *Sentai Friss Ujság*, 1928. július 13.

hiszen már július végén megválasztották az új elöljáróságot. Elnök Ungár Lipót, alelnök Krajnik Náthán, *gábbáj* Fischer Dávid és Eisenstein Mór, pénztáros pedig Kohn Áron lett.⁶¹

A hitközség korábbi vezetőségéről annyit tudunk, hogy 1925-től az elnök Pollák Salamon (egyben az Ortodox Zsidó Hitközségek Egyesületének társelnöke), az alelnök Krajnik Náthán, a *gábbáj* Kohn Gottlieb és Fischer Lipót, a *Talmud Tóra* gondnokok pedig Stern Fülöp és Silberstein Izrael.⁶²

Bár a fenti puccs indokoltnak tűnik, mégis meg kell állapítanunk, hogy az 1928-ban végbemenő gyökeres változások, melyek egyaránt érintették mindkét hitközséget, s amelyek inkább a *szefárd* ortodox közösségnek kedveztek, a jelek szerint éppen a régi vezetőség javára könyvelhetők el. 1928. szeptember 4-én avatták fel ugyanis az újonnan felépült imaházat. Jelen voltak: Lebovics Mózes Izrael, a *szefárd* hitközség főrabbija, Schweiger Hermann, az autonóm ortodox hitközség főrabbija, ezenkívül vendégekként Deutsch Mózes szabadkai ortodox főrabbi és Silberstein Jesájá, a váci ortodox hitközség zentai születésű főrabbi, akik „ünnepi díszruhában a templom elé helyezett faragatlan padra ültek, híveiktől körülveve. Ugyanakkor a *szefárd* hitközség megbízásából Pollák Izrael méltatta a nap jelentőségét. A beszéd elhangzása után Silberstein főrabbi a templomkulcsokat kétszer összecsergette, majd kinyitotta a templom ajtaját. Amint a hívek a templomban elhelyezkedtek, a váci főrabbi szentbeszédet mondott, majd Lebovics megfogadtatta a hívekkel, hogy hitük parancsait minden körülmények között megtartják. A templomi istentisztelet négyszáz terítékes bankett követte a templom melletti nagyteremben, ahol Hoffmann [Dávid] adai, ifj. Lebovics [Kálmán] zentai rabbik, Gross Dávid és Rauschnitz Lázár mondtak fölköszöntőket.”⁶³

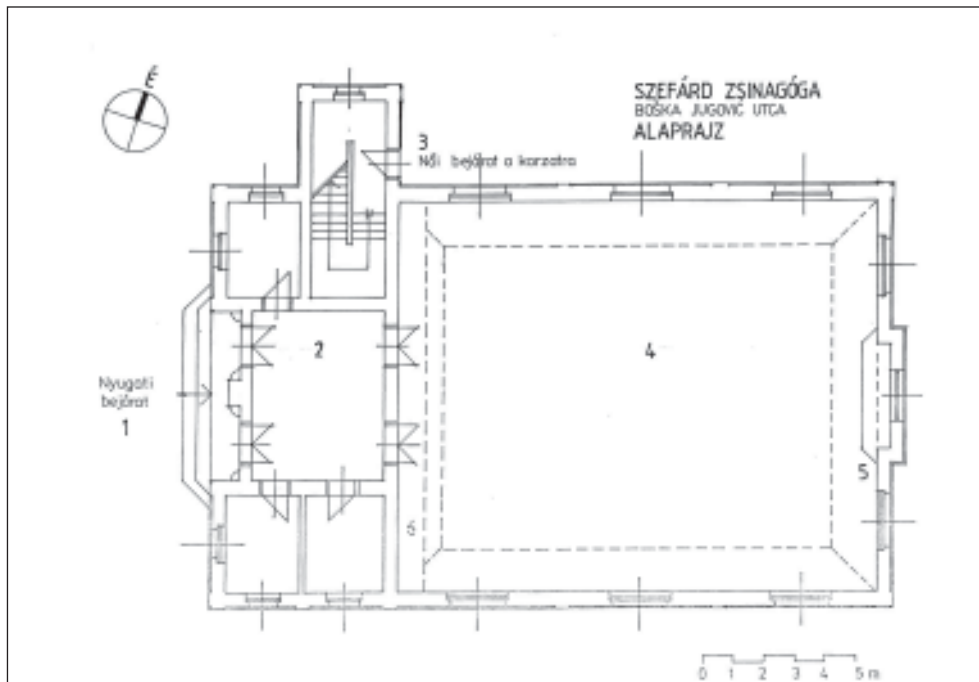
A fenti tudósításunk is azt látszik megerősíteni, hogy Pollák Izraelt az adóügyek körüli elégedetlenség ellenére sem tudták az avatószertartás során mellőzni. Ugyancsak a jelenlevők között találjuk a másik hitközség főrabbiját annak ellenére, hogy az év elején egyes szertartások értelmezési különbségeiből adódó, temetés lebonyolítása közben történt véres közbiztonsági alaposan felkavarta az indulatokat. Az egész zsidó közösség által tisztelt Neu Hermann temették ugyanis, és a *szefárd* hitközség tagjai szerint végakarata az volt, hogy ne halottaskocsin, hanem ősi szokás szerint vállukon vigyék hitközségének legvallásosabb tagjai. Mivel a családtagok nem tudtak ilyen kívánságról, a másik hitközség kezdte meg a szertartás lefolytatását. Ennek következményeként verekedés tört ki a két tábor között, s az általános dulakodást kihasználva egy kisebb csoportnak sikerült a koporsót vállára kapnia, s futólépésben a zsinagóga udvarából a temetőbe vinnie.⁶⁴ Mindenesetre nem vitás, hogy ez (is) közrejátszott abban, hogy a *szefárd* hitközség a temetőben is elkülönüljön. Ez persze nem derül ki egyértelműen a hírlapi tudósításból, amely csupán azt közli, hogy a *szefárd* hitközség temetkezési célra megvásárolta a mostani zsidó temető mellett elterülő Hanák-

61 *Sentai Friss Ujság*, 1928. július 25. és augusztus 1.

62 *A Jevrejski almanah 1925–26.* adatai.

63 *Sentai Friss Ujság*, 1928. szeptember 7. Az említett rabbikkal kapcsolatban vö. Ujváry, 7. és 788. p., valamint Jelić, Dušan: *Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada.* Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 1987. b. 5. 98. p.

64 *Sentai Friss Ujság*, 1928. január 25.

90. Az ortodox szefárd imaház

91. A „kis zsinagóga” alaprajza

1. Főbejárat
2. Előcsarnok
3. Női bejárat
4. Zsinagógai tér
5. Keleti fal
6. Karzat

féle 500 négyszögölnyi területet. A régi temető ugyanis néhány év múlva megtelik, így idejében gondoskodnak az új sírhelyekről. Azt is megtudjuk, hogy több terv létezett a temető kibővítésére, de ez látszott a legalkalmasabbnak.⁶⁵ Hogy nem csupán egyszerű bővítésről van szó, hanem egyszersmind elkülönülésről is, tanúsítja az a vasövek sor, amely mindmáig a két temetőrész között húzódik.

A következő két-három évben folytatódtak a belharcok. A hitközség számban és anyagiakban megerősödött, egységben viszont továbbra is a széthúzás jellemezte. 1929 augusztusában az akkori elnök, Kohn Áron lemondott; ideiglenesen Krajnik Náthán alelnök helyettesítette. Úgy tűnik, egy időre sikerült visszavonadni a lemondást, ami azonban a következő év elején véglegessé vált, s Kohn Áron helyett Hauer Mórt választották meg elnöknek.⁶⁶ A lemondás példáját csakhamar a hitközség adókövető bizottságának elnöke, Pollák Izrael (az egykori hitközségi elnök) is követte; helyette Adler Hermannat választották meg.⁶⁷ Mint azonban megtudjuk, márciusban teljesen új hitközségi vezetőséget választottak. Az elnök (ismét) Pollák Izrael lett, az alelnök Klein N. Ignác, szenátor Klein Lipót, *gábbáj* Fischer Dávid és Weiner Gábor, kultuszelőjárók Adler Hermann, Harstein Adolf, Hauer Márton, Pollák Ignác, ifj. Pollák Salamon, Rosenberg Hermann, Rosenfeld Márton. Új alapszabályokat is hoztak. Mindezt azonban a két párt (Hauer Mór, illetve Klein Lipót textil-nagykereskedő hívei) heves vitái előzték meg, végül azonban kiegyezésre került sor.⁶⁸ A béke csak látszólagos volt, és az akkor szabadkai székhelyű országos szervezetnek kellett kivizsgálnia a viszály okait, amely – mint a hírlapi polémiából kitűnik – abban rejlett, hogy ki a hitűbb zsidó. Kiderült azonban az is, hogy a hitközség tagjai továbbra is túlterheltek a hitközség fenntartási költségeivel.⁶⁹

További hírek nincsenek komolyabb belviszályokról, bár 1935-ben történt még egy incidens, amelyről korabeli hírlapi tudósítás tájékoztat bennünket. Többen behatoltak ugyanis a *szefárd* hitközség irodájába, és megverték Fischer Albert *gábbájt*, „akinek a viselkedésével nem voltak megelégedve”. Az ügyből bírósági tárgyalás lett, mely elmarasztalta a támadókat: a hitközség néhány izgága tagját.⁷⁰

1932-ben új tisztkart választottak. Elnök Hauer Mór, alelnökök Kohn Áron és Krajnik Náthán, *gábbájok* Hauer Márton és Stern Gyula lettek.⁷¹

Ettől kezdve mindinkább kimutatható a zentai *szefárd* hitközségen a *hászid* befolyás erősödése, ezen belül is az úgynevezett *harédi* ortodoxia, amely a *hászid* forrástól tartalmilag eltávolodva a külsőségek megtartására helyezett ismét nagy hangsúlyt. Legkiemelkedőbb képviselője, Teitelbaum Joel szatmári rabbi volt. (Az általa alapított irányzat mind a mai napig nagy befolyással bír.) Mint a nagykarolyi ortodox hitközség főrabbija járt 1932-ben Zentán, s ott a Krajnik család látta vendégül. Már ekkor világhírnévnek örvendett, s csodarábbiként tartották számon; különösen egyházi énekei voltak közismertek, s mintegy negyven kézírata várt nyomtatásra. Néhány napos zentai tartózkodása alatt messziről – Zágrárból,

65 *Sentai Friss Ujság*, 1928. november 18.

66 *Sentai Friss Ujság*, 1929. augusztus 21. és 1930. január 3.

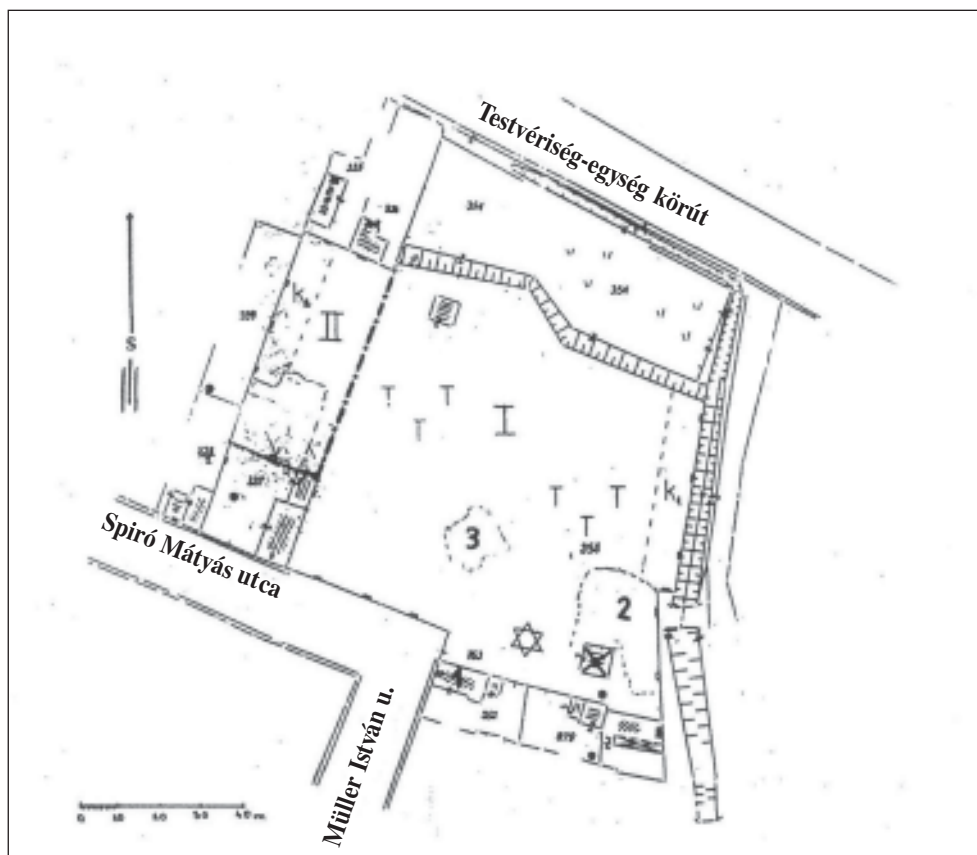
67 *Sentai Friss Ujság*, 1930. február 12.

68 *Sentai Friss Ujság*, 1930. március 14.

69 *Sentai Friss Ujság*, 1930. június 27. és június 29.

70 *Szentai Friss Ujság*, 1935. november 20.

71 *Sentai Friss Ujság*, 1932. május 5.

I	A temető régebbi része	☆	A holocaust áldozatainak emlékműve
II	A temető ortodox része	K ₁ -K ₂	Kohanita sírok
— — — — —	Vaskarók	1	A gondnok háza
— — — — —	Fal	2	Újabb keletű sírok
X	Halottasház	3	Gyermeksírok

92. A zsidó temető

sőt Bécsből – látogattak ide hívei, hogy kikérjék tanácsát. A *cádik* meglátogatta az adai és a péterrévei ortodox közösségeket is.⁷²

1934-ben Zentán járt Teitelbaum Salamon Leb máramarosszigeti főrabbi is a jugoszláviai ortodox hitközségi ügyek elintézése végett. Itt tartózkodása alatt Krajnik Náthán vendége volt.⁷³

A csodarabbi-kultusz a zentai *hászidok* körében egyébként sem volt idegen; az első *cádik*, akinek idelátogatásáról tudunk, Wiesel M. polyánai főrabbi volt, aki 1928-ban tisztelte meg a zentai közösséget, s ez alkalommal Braun Ádám házában szállt meg.⁷⁴ A *cádikok* szerepével kapcsolatos egy hitközségi vitás ügy, amely a tízgyermekes Heilbrun Ábrahám kántor fizetésének csökkentése körül bonyolódott, s amelynek során csodarabbikat kértek fel döntőbírák. Ezek (név szerint nincsenek említve) a kántor javára ítélték.⁷⁵

Az ultraortodoxia előretörését támasztják alá az 1934-ben megtartott hitközségi választások, amelyeken a hivatalos lista, vagyis a legkonzervatívabb – úgynevezett *Bisz Hamidrasz* – párt győzött fölényesen. A tisztújítást, mint megtudjuk, hónapokig tartó izgalmak előzték meg. Az új képviselő-testület tagjai a következők lettek: Adler Hermann, Braun Salamon, Fischer Albert, Fleischmann Lipót, Ganz Juda, Harstein Adolf, Hauer Márton, Hauer Mór, Hoffmann Sámuel, Kohn Áron, Kohn Dávid, Krajnik Mózes, Krajnik Náthán, Pollák Ignác, Pollák Sándor, Salamon Manó, Stark Béla és Weisz Andor. Elnöknek Krajnik Mózeset választották, alelnököknek Hauer Mórt és Hoffmann Sámuel, *gábbáj*nak Weisz Andort és Fischer Albertet.⁷⁶ A hitközség utolsóként dokumentálható elnöke ifj. Klein Lipót volt.⁷⁷

Minjánok. – Mivel a *szefárd* hitközség tagsága kimondottan ortodox jelleggel bírt, nyilvánvaló, hogy az imaházon kívül egy vagy több *minján*nal is számolnunk kell. Az Endrei-intézeten kívül a Tyúkipiacnál működött egy; az egyik adatközlő szerint Grószé.⁷⁸ A többit nem lehet pontosan lokalizálni, mint ahogyan pontos számuk sem ismeretes.⁷⁹

Hitközségi alkalmazottak. – Az első, név szerint ismert rabbi számunkra Lebovics Mózes Izrael, akit 1925-től említenek forrásaink mint főrabbit.⁸⁰ Mellette feltehetően Rauschnitz

72 *Sentai Friss Ujság*, 1932. február 19. A rabbirol és a Teitelbaum-dinasztiáról bővebben lásd Carmilli-Weinberger, Moshe: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. Budapest, 1995. 182. és 252. p.

73 *Szentai Friss Ujság*, 1934. július 27. és *Zastava*, 29. jul 1934.

74 *Sentai Friss Ujság*, 1928. május 6.

75 *Sentai Friss Ujság*, 1931. július 15.

76 *Szentai Friss Ujság*, 1934. április 6. és április 8.

77 Komoróczy, 767. p.

78 Willian Lea közlése. Hönig György szerint ez valójában *stibl* volt, s mellette *mikve* is működött. Grósz Jenti szintén egy, a Tyúkipiacnál levő *minján*ra emlékezett, ám szerinte Pollák Izrael *hászid minján*járól van szó.

79 Mózes Mordecháj szerint például az autonóm ortodox hitközségbe járók még egy *minján*t is tartottak, míg a *szefárd* ortodoxok legalább hármat. Münz Lajos ellenben úgy vélte, legalább húsz *minján* volt összesen, minden fontosabb utcában egy.

80 *Jevrejski almanah 1925–26*. Forrásaink egy-két alkalommal zavart keltően hol Lebovics Izraelt, hol Lebovics Mózeset emlegetnek, úgy véljük azonban, egy és ugyanazon személyről van szó. Ugyancsak tévedés lehet, hogy rabbiként halála után is Mózeset, nem pedig Kálmánt emlegetik. Sajnos nincs elegendő megbízható forrásunk ahhoz, hogy ezt teljesen megnyugtatóan tisztázzuk, ezért csak feltevésekre szorítkozhatunk.

Lázár működött alrabbiként.⁸¹ 1931-ben Lebovics súlyos betegségen esik át, amiből nem is épül majd fel teljesen.⁸² Ennek ellenére haláláról (és temetéséről, melyet tíz rabbi jelenlétében bonyolítottak le) csupán 1936-ban értesít bennünket egy hírlapi tudósítás; egyidejűleg azonban arról is, hogy már a temetés előtt fiát, Lebovics Kálmánt a hitközség rabbijává választották.⁸³ A főrabbi tisztségét mégsem ő fogja majd ellátni, hanem Teitelbaum Mózes.⁸⁴

A hitközségnek két *házánja* is volt: a főkantor, Heilbrun Ábrahám és Trebits Pinkász másodkantor.⁸⁵ Heilbrun Ábrahám alkalmanként a *sakter* szerepét is betöltötte.⁸⁶

Felekezeti intézmények. – 1933-ban a hitközség Boško Jugović utcai vágóhídja ellen feljelentés érkezett a rendőrkapitányságra, amely egy bizottság útján megállapította, hogy az ott uralkodó nem higiénikus állapotok miatt (s azért is, mert az imaház és az iskola mellett áll), célszerű lenne a vágóhidat a városon kívüli területre – esetleg a vásártérre – helyezni át.⁸⁷ Ez nagy csapás lett volna a hitközségnek, s bár semmilyen további forrás sincs az áthelyezésről, úgy véljük, ez végül is nem következett be.

Arról, hogy a levágott baromfi *tréfli*-e, általában a rabbi döntött. Idővel azonban ezt a feladatot Grósz Dávid *dáján* vette át. A rabbi gyakori betegeskedése miatt általában ő és Lebovics veje [?] döntött minden fontos rituális kérdésben, mivel a közösség a rabbi halála előtt nem akart másikat választani.⁸⁸

A harmincas évek elején Heiduska Albert tartott fenn kóser mészárszéket a hitközség tagjai számára, ezzel kapcsolatban azonban feltűnik Heiduska Miksa és Mátyás neve is.⁸⁹

Rituális fürdő – *mikve* – szintén működött, mégpedig az imaház közelében. Elmondható, hogy az újonnan felépült, kis zsinagóga- vagy Kistemplomként emlegetett imaház körül ott sorakozott minden olyan intézmény, amely az ortodox zsidó közösségi életéhez nélkülözhetetlen volt: a vágoda, a *mikve*, a *héder*, a *jesiva*, végül pedig a rabbi lakása is; teljes zsinagógái komplexumról beszélhetünk tehát az ortodox *szefárd* hitközség esetében is.⁹⁰

Felekezeti oktatás. – Ha a *szefárd* hitközségről szólunk, nem lehet megkerülni a *héder* intézményét, amely itt továbbra is működik. Valószínűnek tartjuk, hogy az egyik forrásunk által említett zsidó iskola („jvrejska škola”) esetében tulajdonképpen erről van szó; az is lehet azonban, hogy a népiskolába járó zsidó tanulókat tartotta így számon a nyilvántartás, mely szerint 1925-ben 60 fiú és 30 leány járt a „zsidó iskolába”.⁹¹ Ebben az évben a hitoktató Appfel Izrael, Rooz Adolf és Münzer Lipót volt. 1929-ben annyi változás történt, hogy Appfel helyett Zinn Hermann neve tűnik fel.⁹²

81 Amennyiben azonos az egyik forrásunkban megnevezett Rauschnitz Jakov Eliezer személyével. (Lásd Fuks, 332–333. p.)

82 *Sentai Friss Ujság*, 1931. december 13.

83 *Sloga*, 31. maj 1936.

84 Komoróczy, 767. p.

85 *Jevrejski almanah 1925–26.* és *Sentai Friss Ujság*, 1931. július 15.

86 Willian Lea közlése.

87 *Sentai Friss Ujság*, 1933. április 30.

88 Grósz Jenti közlése. Vö. *Jevrejski almanah 1925–26.*

89 *Sentai Friss Ujság*, 1930. június 27. Willian Lea szintén a Heiduska-mészárszékre emlékezett. Lásd még Függelék II. (zentai *soá*-áldozatok névsora).

90 Ezeket egyébként az adatközlők többsége is felsorolta.

91 *Jevrejski almanah 1925–26.*

92 Uo. és *Jevrejski almanah 1929–30.*

Az ortodox közösség tekintélyét bizonyította (s egyúttal emelte), hogy a *héderek* mellett *jesiva* is működött Zentán.⁹³

Akárcsak a másik hitközségben, itt is működött Szentíráseregylet (*Talmud Tóra* Egylet). 1932-ben az egylet tagjai ünnepélyes keretek között emlékkövet helyeztek el az imaház udvarában. Stark Béla egyleti elnök és Sik Éliás előljáró beszédben méltatták a szentírásnak a világ összes népeire gyakorolt hatását.⁹⁴ A hírlapi tudósítás nem tér ki, milyen emlékkőről van szó; netalán egy új tanterem alapkövéről? Az egyletnek egyébként a második világháború kitörésekor 120 tagja volt, s fő célja valószínűleg a *jesiva* működtetése lehetett.⁹⁵

Egyesületek. – A *Talmud Tóra* Egyesület mellett még egy, a másik hitközségével párhuzamosan működő szervezetről tudunk, a *Hevrá kádísáról*, amelynek 1941 körül 140 tagja volt. Ingatlanvagyonát a temetőben levő saját szertartási épület képezte.⁹⁶ A vezetőségről csupán egy forrásunk van, mégpedig 1925-ből, az adat azonban ellentmondásos, hiszen elnökként egyszerre három személyt is megnevez: Pollák Salamont, Klein N. Ignácot és Braun Salamont.⁹⁷

8.3. Kapcsolatok a két hitközség között

A temető példáján láhattuk, hogy a két hitközség tagjai közötti viszonyok korántsem voltak felhőtlenek, konfliktusmentesek. A temetőbeni elkülönülés egyébként más módon is illusztrálja a felfogásbeli különbséget, hiszen a *szefárd* ortodox közösség tagjainak sírját szelvény sírkövekkel jelölték meg, melyek feliratai egy nyelvről (héber).

Viseletükben is kitértek, különösen a *hászidok*, akik közül többen viseltek *strámlit* (de legalább fekete kalapot) és kaftánt, s a szakáll- és hajviseletükre oly jellemző pajeszt.

Úgy tűnik, hogy a két hitközség tagjai közötti konfliktusok inkább individuálisak voltak, intézményes szinten történő összetűzésekről ugyanis (leszámítva a temetési botrányt) nem tudunk. Több adatközlő szerint azonban például neológ zsidó nem tehette be a lábát a *szefárd* imaházba.⁹⁸

Természetesen a gyér adatok alapján nem tudunk messzemenő következtetéseket levonni, annyi azonban biztos, hogy a két hitközség tagjai eltérően reagáltak a környezet kihívásaira: az autonóm ortodox közösséghez tartozók a nem zsidókkal való együttélést kísérelték meg, míg a *szefárd*-ortodoxok inkább az egymás mellett élés modelljét választották, elkülönülve (amennyire a realitás engedte) a nem zsidó külvilágtól, de bizonyos mértékig liberálisabb felfogású hitsorsosaiktól is.

93 A *jesiváról* az adatközlők többsége tudott.

94 *Sentai Friss Ujság*, 1932. május 8.

95 Komoróczy, 767. p.

96 Uo.

97 *Jevrejski almanah 1925–26*.

98 Adler Gizellát, amikor ezzel próbálkozott, majdnem megverték. Münz Lajos egyszer *szukkótkor* próbált bemenni a „Kistemplomba”, hátha kap édességet. Persze kizavarták, mégpedig e szavak kíséretében: „Raus, te *sejgec* vagy!”